

meghatározódik, de a tartalom nem (48.); itt viszont megjelenik az oklevél anyagának, állapotának, jelzetének leírása (48./VI.). Minden jel arra mutat, hogy Artner ekkor *in vivo* ismerte meg a levéltári kutatás erudíciós követelményeit, melyeket többkevesebb szigorral sikerült csak érvényesítenie – s amelyek azóta nagyot változtak. A modern szerkesztők által újraolvasott és korrigált, lábjegyzetelt dokumentumok kiindulópontul szolgálhatnak egy tematikus kutatás számára, avagy kiegészíthetik a korábban kiadottakat, de semmi módon nem helyettesítik a magyar vonatkozású kutatást illetően az eddig már használatos, klasszikussá vált forráskiadványainkat. Így ez a kötet egyszerre állít emléket Artner Edgár személyének és a húszas évek történelmszemléletének és tudományosságának.

Szerencsére a sorozat azóta megjelent újabb kötetei már címodalukon jelölik *valódi* tartalmukat, előszavukkal vagy bevezetésükkel kezdődnek, adekvát bibliográfiával végződnek, s a mai konvencióknak megfelelően közlik a forrásokat.

NAGY PIROSKA

Murányi Gábor: Egy epizodista főszerepe

LAJOS IVÁN TÖRTÉNÉSZE ÉLETE
ÉS HALÁLA

Noran Kiadó, Budapest, 2006. 315 old., 3999 Ft

Aki Lajos Iván (1906–1949?) könyveit tanulmányozza, működni látja a kettős ítélszéklet, az erkölcsit és a történelmit, amely kétszer is ítéletet hozott Magyarországról a XX. században. Murányi Gábor két irányból közelíti meg ezt a színteret: a tudós életrajzában megszerkesztésével, illetve 1946-os, kéziratban, imprimatúraban maradt műveinek közreadásával. E tanulmányok – *Magyarország felelőssége a második világháborúban és Az első választás* – önállóan is érvényes

munkák, e könyvbe zárva azonban fölerősítik az életrajzi rész argumentációját is, melynek olvasója már az első fejezeteknél ráébred, hogy egy perújrafelvétel anyagával van dolga. Nem is csupán a történetből eltüntetett Lajos Ivánt illetően. Murányi sokszor bakafántoskodó pontossággal sorolja a hőisével szemben egykor hangoztatott kifogásokat, mégis hamar kiderül róla, hogy a mindkét totalitárius rendszer által elhallgattatott pécsi tudós és közéleti ember reális megítélése az ő személyes erkölcsi ügye is.

Ha Lajos Ivánnak igaza van, akkor másképp igaz minden, amit a magyar közjog történelmi szerepéről, a nemzet érdekeiről és felelősségéről vagy a legitimizmusról tanultunk vagy hitünk; nem kapcsolhatunk csak ókonzervatív elméleteket a monarchiához, s a „szociális népkirályság” sem olyan gyermekes ábránd, mint amilyennek pedig még Bibó is tekintette. Lajos Iván következetes volt akkor is, amikor egy demokratikus Duna-völgyi nagyhatalom szükségességére utalt, akkor is, amikor a magyar politika hibáit és mulasztásait igyekezett föltárni, s akkor is, amikor megtalálta a mentő körülményeket. Nyilván olyan világban akart élni, amelyben a kettős ítélszék egyazon mérce szerint működik, s amelyben hazája mindketőnek megfelel. Azért vált – 1939-ben – európai hírű szerzővé, mert *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című, néhány hónap alatt több nyelvre lefordított brosúrájában a hivatalos német források utalásaiból fölépülő hivatkozás-láncolatokból bebizonyította (vagy bebizonyítani vélte), hogy a nagy valószínűséggel bekövetkező újabb világháborúból Németország nem kerülhet ki győztesen, a nyugati szövetségi rendszerrel szemben hátrányban van a pénzügy, az élelmezés, a hadiipar, a nyersanyagforrások terén, ráadásul az Egyesült Államok bizonyosan belép az új háborúba is. Talán nem volt még a nagypolitikát érintő magyar könyv, amely Európa-szerte ekkora figyelmet kapott volna. Külföldi recepciója azonban nincs összegyűjtve, sőt az OSZK-ban is csak a francia és az angol kiadás van meg. Azt sem tudjuk pontosan, hogy magyarul mennyien

olvasták. Könyve elején Murányi, „hét, más adatok szerint kilenc” kiadásról beszél, illetve „több tízezer (egykes becslések szerint legalább 70 ezer)” példányról (8. old.). Az életrajzíró, aki a szakirodalmi hivatkozásokon, a hőisére vonatkozó memoár-részleteken kívül összegyűjtötte és fölhasználta a levéltári dokumentumokat és az egyik legfontosabb forráscsoportként Lajos Iván hagyatékát is, számos olyan kérdést érint, amelyben az egymásnak ellentmondó vélemények és adathiány következtében nem dönthet – ilyenkor akkurátusan ismerteti a lehetséges, logikus változatokat. A bibliográfiai tételekkel más a helyzet: a brosúráknak alig több mint egy hónap alatt (betiltásáig) bizonyosan volt kilenc kiadása, s az utolsó a címlap szerint a 38 000–41 000 közötti példányokból állt. Ha ez igaz – mert azért tudunk olyan esetről, amikor egy könyvben nem a hiteles, hanem jóval nagyobb példányszám szerepelt –, s ha már e korszakra is érvényes a később használt kulcs, akkor ez háromszor annyi olvasót jelent – egy fél hadsereget. A munka 1939 nyarán, nem sokkal azelőtt, hogy a magyar nemzetiszocialisták sajtójának pergőtüzébe került, nyilvánvalóan közvélemény-alakító tényezőnek bizonyult; ezért számít szerzője főművének.

Lajos Iván korábbi munkái másról szólnak, de mindegyikük egyazon koncepcióból vezethető le. Ezt a most első ízben közzétett egyik tanulmányában így világítja meg: „Avval, hogy a Monarchiát, az európai egyensúlynak ezt az alappilléret darabokra zúzták, részeire bontották, a Párizs környéki békék szükségszerűen a nagy német gondolat megerősödéséhez és a német világimperializmus előmozdításához kellett hogy vezessenek. Abban, hogy a Monarchia átszervezése helyett véglegesen eltüntették azt az európai térképről, találhatjuk meg a későbbi tragikus események legfontosabb előidézőjét és támogató tényezőjét. Ha ma a német megszállások rémségeit átélő népek megkérdézik, hogy azok, akik áldozatul estek az irtózatos német terrornak, ezt kinek köszönhetik, úgy ne feledkezzenek meg államalapítóik felületességéről és vakságáról sem.” (177. old.)

A legitimizmus (legalábbis a magyar – mert volt például német is) Lajos Iván fölfogásában egyszerre jelenti a jogfolytonosságot és a konföderáció útján létrejött, megreformált nagyhatalom megteremtésének egyetlen esélyét. A korábbi munkáiban részletesen tárgyalt megfigyelése szerint a (későbbi) győztesek már az első világháború befejezése előtt föl-ismerték, hogy a Monarchia fönállása közös európai érdek – az antant még 1918 őszén sem adta föl a birodalom megmentésének programját. A Nemzeti Tanácsok megalakulása után a majdani kisantant államok katonai akciói által kialakított kész helyzet ellen viszont nem tudtak vagy nem akartak tenni semmit. Később – ennek részleteiről Lajos Iván másik, Murányi által most közreadott munkájából kapunk képet – igyekeztek megváltoztatni a közép-európai állapotokat; Csehszlovákia nem tudta, illetve nem akarta betölteni azt a feladatot, melynek fejében létrehozták, maga a kisantant pedig (ezt a pécsi tudós évtizedekkel a többi magyar kutató előtt vette észre) nem a francia érdekek védelmére alakult meg, s mögötte eredetileg nem is Párizs, hanem Róma állt. A francia politika arra irányuló kísérlete, hogy Magyarországot Közép-Európa központjává tegye, Lajos Iván szerint a magyar kormányok bizalmatlanságán bukott el. (Tanulmányában természetesen főképpen az ezt igazoló adatokat fűzi egybe, de a hipotézis legalábbis erős.) Később azonban Párizs (s talán London is) – szóban – támogatta a trónja elfoglalására készülő IV. Károlyt: ha kész helyzetet teremt, ők nem fognak komolyan tiltakozni, csak illemből. Murányi könyvének főszovegét és függelékét olvasva ismét azt gyanítjuk, hogy a nagyhatalmak túl keveset vállaltak Európa biztonsága érdekében; Lajos Iván azonban, úgy tetszik, nem más államok feladatait akarta firtatni. Két dologból indult ki: létezik a *fait accompli* és vannak a (későbbi terminussal) realizálatlan történelmi alternatívák. Aki nem cselekszik, azt utóleri a történelem ítélete.

A fentiekből logikusan következik Lajos Iván antihitlerizmusa. Érvéle ellenére – ez Murányi könyvéből is kiderül – nem pusztán azért óvta Ma-

gyarországot a németekkel való szövetségtől, mert biztos volt benne, hogy a Harmadik Birodalom elveszíti a háborút, hanem azért is, mert tudta, hogy előbb még gyarmatosítja Közép-Európát. Lajos a brosúrájában idézett/hivatkozott német források hitelességét részben azzal támasztotta alá, hogy Németországban diktatúra van, ott nem jelenhet meg olyan adat, amelyiken nincs rajta a hatalom pecsétje. Konceptiója azonban nem egy magányos vidéki tudós egyéni leleménye: alapjai, részletei, töredékei közvetlen előzményként több eszmétársánál kimutathatók (Apponyi György például még a Darányi-kormány idején beszélt a képviselőházban a hitleri Németország szándékairól s megvalósításuk esélyeiről, a logikus végkifejletről). Ami új: a tények történelmi-jogtörténelmi képpé rendezése, adatokkal való alátámasztása, illetve mindenekelőtt a források összegyűjtése, megrostálása. S részben az a konok kötelességtudat is, amellyel eszméi képviselőtét a szerző az utolsó pillanatig, elszigetelten is vállalta. Mert személyes kapcsolatai ellenére nem tudta megvédeni senki – azok sem, akik 1944 márciusáig, amikor a németek letartóztatták őket, legalábbis a saját képviselői mentelmi jogukban bízhattak.

A legkevesebb, amit Lajos Iván bizonyosan tudhatott: könyve megjelenése után a náci és a nyilasok rögtön nekiesnek majd. Megtörtént; számos politikai és erkölcsi analfabéta – erről Murányi részletesen tájékoztat – évekig rajta köszörülte a nyelvét, akkor is, amikor a németek már elhurcolták. Meglepő viszont, hogy milyen kevés lap állt ki mellette, a monográfus szerint lényegében csak a *Magyar Nemzet*. (Jó volna azt is tudni, foglalkoztak-e a brosúrával a határon túli magyar orgánumok. Az bizonyos, hogy Ligeti Ernő kolozsvári *Független Újságja* kolumnás ismertetőt közölt róla az 1939. évi 14. számban.) Murányi az egész jelenséget eredményesen kapcsolja össze a legitimista mozgalom bemutatásával, ha a többi meghatározó személyiségről nem szól is részletesen – azért néhányuk (például Sigray Antal) valódi jelentősége sejtethetővé válik a könyvből. S bár ez nincs didaktikusan levezetve, közvet-

len adatokat nyerhetünk arról is, hogy a két diktatúra potenciális és – amint azt a szovjet lágerbirodalomban eltüntetett Lajos Iván sorsa mutatja – tényleges áldozatainak egy jelentékeny hányada azonos volt.

Tisztázásra szorul, mi is volt valójában Lajos Iván. Murányi a könyv alcímében (alighanem az egyszerűség kedvéért) történésznek nevezi, a pécsi tudós szakmai mivoltának meghatározása a két fontos recenzióban (Rainer M. János, *Mozgó Világ*, 2006. 7. szám; Révész Sándor, *Beszélő*, 2006. 9. szám) majdnem olyan bizonytalan, mint az életrajz írójáé. Lajos Iván (szerintem) olyan jogász, illetve történelmi felkészültségű tudós volt, aki *történetpolitikai* munkákat adott közre. Ez a diszciplína kiveszett irodalmunkból, a húszas-harmincas években szaktörténészek és bölcselők foglalkoztak vele, lényegéről lásd Jó Tibor 1940-ben megjelent *Mátyás és birodalma* című munkájának utószavát. Eszerint a történelemtudományon és a történetfilozófián kívül „van egy harmadik szemléletmód is”, mely az előző kettőre támaszkodik, ám bevallottan azért fordul a múlt-hoz, hogy a jelenben használható szempontokat nyerjen belőle. A történetpolitikának éppen úgy tisztában kell lennie az adatokkal, mint a történelemtudománynak, mert különben hamis következtetésekre jut. Magáról Murányiról szokás leírni, az említett recenziókban is szerepel, hogy oknyomozó újságíró volna, aki most éppen a történelemben „oknyomoz” – ez nyilván a korábbi munkáiból leszűrt következtetések mechanikus átvétele. Ez a könyve ugyanis nyilvánvalóan nagy forrásismeretre alapozott, a kérdések lehetséges elágazásai felé kitekintő (s csak néhány távolabbi következmény kapcsán és ott is nyilván terjedelmi okokból egyszerűsítő) történelmi munka, amint azt Rainer M. János el is ismeri. Akkor is így van ez, ha történetesen átlátunk a szítán: Murányi nyilvánvalóan egy olyan „epizodista” történetét dolgozta föl, akiben kötelességtudat, szolgálat és szakszerűség ellentmondás-mentessége okán a magyar értelmiség azon ideáltípusát találta meg, amely ellen korunk szelleme megsemmisítő támadást indított.

Hiányolhatnánk Lajos Iván munkáinak részletesebb ismertetését, állításainak szembesítését más kutató-kéival. Minthogy azonban a szerző szándéka szerint a könyvben hőse életéről és haláláról, egy történeti személyiség sorsáról, nem pedig életművéről van szó (ehhez pedig elegendő annyit tudnunk korábbi munkáiról, amennyit Murányi elárul róluk), belenyugodhatunk ebbe, különösen akkor, ha újra közös témánkká lesz az az ideológiailag meglehetősen széles antihitlerista bázis (legitimisták, liberálisok, szociáldemokraták, kiscgazdák, sőt a kormánypárt egy része), amely mögött 1944-ben nem álltak tömegek. Ha Murányinak és hősenek van közös alkati vonása, az éppen az, hogy a tudományt egyikük sem vágja el az élettől. Gyanítom, hogy e könyv részben a diszkusszió érdekében íródott.

S hogy erre milyen nagy szükség volna, azt a közvéleményben élő terminológiai káosz is mutatja. Révész Sándor érzékenyen interpretálja ugyan Lajos Iván történetét, de ez nem változtat azon, hogy nem tudja, mi a (magyar) legitimizmus. Szerinte Lajos „a legitimisták Habsburg-párti, karlista vonalát képviselte”, később ismét „Habsburg-párti legitimistákról” beszél. Valószínű, hogy Baranyai Jusztin Murányi által fölkatott és idézett vallomása téveszthette meg; ott ugyanis a legitimizmus a monarchizmus szinonimájaként szerepel. Ezzel szemben ha minden magyar állampolgár, aki IV. Károlyt akarta a trónon látni (újraválasztása *nélkül*), majd az ő halála után Ottót, legitimista volt is – ab ovo nem lehettek legitimisták a szabadkirály-választók. Azok sem, akik Habsburg királyt akartak, *de egy másikat*. A legitimizmus annak az államjogi meggyőződésnek a foglalatja, hogy a nemzeti szuverenitás két egyenrangú lételeményese a király és a parlament, törvényeket csak ketten közösen akarata szabhat, de király csak az lehet, akit a Pragmatica Sanctióból eredően a trónöröklés szigorú rendje szerint megillet a korona; minden más változat – például az, hogy Károly legyen a király, *de választás révén* – megdőntötte volna az egész bonyolult magyar közjogi rendszert. Valószínű, hogy

ezért (is) ítélte meg Lajos Iván olyan szigorúan az őszirózsás forradalmat és következményeit. Károlyiék ugyanis a XIX. századi osztrák alkotmányjogászok érvelését fordították szembe a 48-as hagyománnyal. (Voltaképpen a legitimisták voltak azok, akik nem engedtek a 48-ból, a köztársaságpártiak legfeljebb 49-es alapokra próbálhattak hivatkozni.)

A könyv döntő (de persze szintén relatív) hiányossága, hogy lemond a Lajos Iván brosúrája ellen írt egyetlen szakmailag is számottevő dokumentum érdemi kritikájáról. Az hiteles, amit a szélsőjobboldali sajtó rágalomhadjárataról mond, de a „Magyar Nemzeti Front Berlin” által még 1939-ben közreadott, Arató István, Csikós-Nagy Béla és Török Béla által írott *Válasz a Szürke Könyvre* című füzet egy másik kategóriába tartozik, azt nem lehet elintézni annyival, hogy az események végeredményben Lajos Ivánt igazolták. Az ellenbrosúra kapcsán Murányi egy másik fontos szöveg indul el: Csikós-Nagy, aki 1939-ben még a nemzetiszocialista gazdaságpolitikára esküdött, a szocialista tervgazdaság kulcsembere lett, egykori „vitafele” viszont szovjet lágerben halt meg. Az is tény, hogy Murányi magától Csikós-Nagytól tud idézni például egy olyan vallomásrészletet, amelyben az maga ismeri el, hogy noha „tudományos alapon és fegyelmezettséggel”, de „kétségtelenül a német orientáció szellemében” s németbarát professzora befolyásától sem mentesen írta meg a saját fejezeit. A berlini kiadvány érvényes bírálata meghaladja egy „köz”-történész kompetenciáját, gazdaságtörténész is csak akkor foghatna hozzá, ha kivétel nélkül megismerte már a brosúra és a cáfolat nem is mindig szakszerűen hivatkozott forrásait.

Lajos Iván Mauthausenből kiszabadulva egy füzetében cáfolta azoknak az „érveknek” a többségét, amelyekkel itthon le akarták bunkózni. A három berlini ösztöndíjas által említett részletproblémákat azonban nem érintette, noha az ördög talán mégis lakozhat a részletekben is. Nem lehet véletlen, hogy a németeket azok közül is sokan verhetetlennek hitték, akik egyáltalán nem akarták, hogy a III. Birodalom uralja Európát. A berliniek

valószínűleg nem jártak el jóhiszeműen, és nyilvánvalóan megrendelésre dolgoztak. De szakmai képességeiket nemigen vitathatnánk *pusztán azon az alapon*, hogy mi már olvashattuk a második világháború történetét. Lajos Iván könyvének jelentősége nem csak azon múlik, hogy mindig pontosak-e a számításai. Két dolgot azonban így is nyugodtan állíthatunk. Csikós-Nagyék egyik trompfukkal – hogy senki sem ismerheti a német gazdaság titkos adatait, így Lajos Iván füzeté *nem lehet* tudományos munka – saját érveik alól húzzák ki az alapot: ha nincsenek megbízható számok, mire való az egész közgazdaság-tudomány? A másik szempont pedig túlnó az adatokon, amelyekbe ők, azt hiszem, beleveszték, Lajos Iván pedig kilátott mögülük: a Birodalom szándékait a pécsi történetpolitikus számította ki pontosan, nem a német-magyar sorsközösség ideológusai.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV